

Doç. Dr.
Abdulaziz KARDAŞVan Yüzüncü Yıl Üniversitesi
a.kardas@yyu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3343-2745>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 19/12/2022 21/12/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1221518>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Van'ın Elektrik Tarihine Bir Bakış (1900-1970)

An Overview of the Electricity History of Van

Öz

Van'da elektrik enerjisi kullanılmadan önce aydınlatmada çıra, meşale ve yanıcı yağlar kullanılmıştır. Elektrik üretimi konusunda ilk teşebbüs 1910 yılında olmuş ve 1914 yılına kadar bu alanda yapılan çalışmalardan bir sonuç alınamamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ağırlıklı olarak şehrin yeniden kuruluşu üzerinde durulmuş, ancak elektrik üretimi konusunda herhangi bir faaliyet yürütülememiştir. Cumhuriyet döneminde elektrik sorununu çözmek ve şehrin kısmen aydınlatılmasını sağlamak amacıyla 1936'da mazotla çalışan bir elektrik motoru alınarak ilk elektrik tesisi kurulmuştur. Van'ın gelişmesi ve artan nüfusu yeni elektrik tesislerinin kurulmasını zorunlu hale getirmiş ve belediye mazotla çalışan ikinci ve üçüncü elektrik tesislerini kurmuştur. Motorların sık sık arızalanması, yakıt temin edilememesi ve elektrik konusunda yetişmiş eleman yokluğu gibi nedenlerden dolayı kurulan tesisler verimli olmamıştır. Bu nedenle halk aydınlatmada gaz ve lüks lambaları yakmaya devam etmiştir. Belediye, kısıtlı imkânlarına rağmen şehir elektriğini geliştirmeye çalışmıştır. Van'ın enerji ihtiyacı 1960'lı yılların sonuna kadar belediyenin satın aldığı ve mazotla çalışan tesislerden karşılanmıştır. Bu nedenle Van'da hidroelektrik santrallerinin faaliyete geçtiği 1968 yılına gelinceye kadar Van'da elektrik meselesi sıkıntılı bir şekilde devam etmiştir.

Van'da elektrik enerjisine duyulan gereksinim sanayinin gelişmeye başlamasıyla birlikte artmıştır. Bu bağlamda önceleri sadece sulama ve içme suyu olarak yararlanan su kaynaklarından, zamanla kurulan hidroelektrik santralleri vasıtasıyla elektrik enerjisi üretilerek, aydınlatma ve sanayi gibi birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca Van ve Havasor ovalarını sulayan Şamran Suyu üzerinde bir hidroelektrik santrali yaptırılmak suretiyle 200 beygirlik elektrik enerjisi elde edilmesi planlanmıştır. Ancak bu sudan elektrik üretmenin mümkün olamayacağı yolundaki mühendis raporlarından sonra kurulması düşünülen hidroelektrik santralinden vazgeçilmiş ve başka kaynaklardan enerji üretme araştırmalarına başlanmıştır. Bu kapsamda Bend-i Mahî, Karasu ve Çakak sularından yararlanma imkânları üzerinde durulmuştur. Yapılan çalışmalardan sonra 1968 yılında Engil ve Erciş hidroelektrik santralleri

ATIF: KARDAŞ Abdülaziz, "Van'ın Elektrik Tarihine Bir Bakış (1900-1970)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1292-1310)

CITE: KARDAŞ Abdülaziz, "A Look at Van's Electric History (1900-1970)", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1292-1310)



Screenedturnitin



olmak üzere iki santral hizmete açılmıştır. Bu dönemde önceleri sulamada yararlanılan Zernek ve Koçköprü barajlarında da elektrik enerjisi üretilmiştir. Santrallerden üretilen elektrik enerjisi şehrin aydınlatılmasının yanısıra sanayi, imalathane ve tarım gibi birçok alanda kullanılmıştır. Van'ın elektrik sorununun çözümü ve köylerin elektrik enerjisine kavuşma süreci 1980'li yıllara kadar devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van, Elektrik Enerjisi, Hidroelektrik Santral, Şamran, Bend-i Mahî

Abstract

Before using electrical energy in Van, kindling, torch and flammable oils were being used for lighting. The first attempt in electricity generation was in 1910, and until 1914, no results could be obtained from the studies in this field. In the first years of the Republic, the re-establishment of the city was mainly focused on, but no activity could be carried out on electricity generation. In order to solve the electricity problem in the Republican era and to partially illuminate the city, the first electricity facility was established in 1936 by purchasing an electric motor running on diesel. The development and increasing population of Van necessitated the establishment of new electricity facilities, and the municipality established the second and third electricity facilities working with diesel oil. The facilities established could not be efficient due to the reasons such as frequent failures of engines, lack of fuel supply and lack of qualified personnel in electricity. For this reason, the public continued to light gas and luxury lamps in lighting. Despite its limited resources, the municipality tried to develop the electricity of the city. Until the end of the 1960s, the energy needs of Van were met from the diesel-powered facilities purchased by the municipality. For this reason, the electricity issue in Van continued uneasily until 1968, when the hydroelectric power plants started operating in Van.

The need for electrical energy in Van increased with the development of the industry. In this context, the water resources that were used only as irrigation and drinking water in the past, have started to be used in many fields such as lighting and industry, by producing electrical energy through hydroelectric power plants established over time. In addition, it is planned to generate 200 horsepower of electrical energy by having a hydroelectric power plant built on the Şamran Stream, which irrigates the Van and Havasor plains. However, after the reports of engineers that it would not be possible to generate electricity from this water, the hydroelectric power plant that was planned to be established was abandoned and researches on generating energy from other sources were started. In this context, the possibilities of benefiting from Bend-i Mahi, Karasu and Çakak waters are emphasized. After the studies, two power plants, Engil and Erciş hydroelectric power plants were put into service in 1968. In this period, electrical energy was also produced in the Zernek and Koçköprü dams, which had previously been used for irrigation. The electrical energy produced from the power plants has been used in many areas such as industry, manufacturing and agriculture, as well as lighting the city. The solution to the electricity problem of Van and the process of obtaining electricity for the villages continued until the 1980s.

Keywords: Van, Electric Power, Hydroelectric Power Plant, Shamran, Bend-i Mahî.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Van'da halk aydınlatmada çıra, meşale, hayvansal yağ ve keten tohumundan ürettiği yanıcı yağlar kullanılmaktaydı. Bunların yanında Muradiye Kazası'nın Kürzot ve Beşparmak köylerinde yaşayan halk, bu köylerin yakınlarında sızarak çıkan ve "neft kuyusu" denilen bir kuyuda biriken ham petrolü çıkarıp odunları tutuşturma, çıra gibi ısıtma ve ışık işlerinde kullanılmaktaydı.¹ Bu dönemde Rusya ile ticari ilişkiler kuran Ermeni tüccarlar, bu ülkeden petrolün türevi olan petrol veya gaz adı verilen aydınlatma yakıtını ithal ederek Van'a getirmekteydi.² Bu aşamalardan sonra yağ lambaları, mum, havagazı, lüks lambası gibi aydınlatma araçları zamanla yerini elektrığe bıraktı.³

Van'da elektrik üretmek ve şehri elektrikle aydınlatma konusundaki ilk girişim Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerçekleşmişti. Van Vilâyeti, bu döneme eski şehir olan Şahestan ve tarım alanı olarak da kullanılan bağ-bahçelik veya Ermenilerin Aygestan dedikleri yeni şehir olmak üzere fiilen iki şehir halinde girmişti. Van halkı eski ile yeni şehri birbirine bağlamak ve burada ulaşımı sağlamak amacıyla yetkililerden tramvayın yapılmasını istemişti.⁴ Bunun üzerine Ticaret ve Nafia Nezâreti, 21 Şubat 1910'da Van Valiliği'nden yapılması talep edilen tramvay ile ilgili bir rapor hazırlatılarak gönderilmesini istemişti. Van Valiliği de yapılması istenen elektrikli tramvay ve elektrikle şehri aydınlatma hakkında bir mühendis vasıtasıyla hazırladığı raporu 10 Nisan 1910'da Ticaret ve Nafia Nezâreti'ne göndermişti.⁵ Gönderilen rapor Van şehircilik tarihi açısından son derece önemlidir. Raporda elektrik ile ilgili olarak; yapılacak tramvayı çalıştıracak elektrığın üretimi için Van'a 24 km mesafedeki Engil Nehri ve 75 km mesafede bulunan Bend-i Mahî Nehri adındaki iki su kaynağı olduğu, bu suların üretilen elektrik ile hem tramvay çalıştırılacak, hem de petrol ve lüks lambaları gibi araçlardan mahrum olan şehrin aydınlatılması sağlanacaktı. Üretilen elektrikle faydalanmak için ilk etapta yaklaşık 1500 evin abone olacağı ve bunun da tramvayın maliyetini düşüreceği hesaplanmıştı. Bunun yanında camii, hastane, hapisane ve kilise gibi yerler ile çevreleri elektrığe bedava kullanacaklardı.⁶ Tramvay ve elektrik konularında yaşanan bu gelişmeler üzerine, 1913'te Belediye Reisi Abdurrahman Bey ile Van'ın ileri gelen esnaf ve aşiret reislerinden oluşan bir grup, Van'da belediye adına tramvay inşa etmek üzere "*Van Tramvay Anonim Şirket-i Osmaniyesi*" adında bir şirket kurarak, nizamnamesini de hazırlayıp valiliğe sunmuşlardı. Merkezi Van'da olmak üzere 40 sene müddetle kurulan şirket, ilk etapta beygirle ve daha sonra da elektrikle çalışan tramvayı işleterek, Hükümet Konağı ile Haçboğan arasında yoğunlaşan şehrin ulaşım sorununu çözme ve kazanç elde etmeyi amaçlamıştı.⁷ Ancak 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve çıkan Ermeni isyanları nedeniyle bu proje hayata geçirilememiştir.

-
- 1 Abdulaziz Kardaş, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Van'da Madencilik Çalışmaları (1900-1980)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2017, s.5.
 - 2 Tarık Ziya Arvas, *Sultan II. Abdülhamit Döneminde Van Vilâyeti*, Van Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayını, Van 2018, s.347.
 - 3 Halid Ziya Türkkan, "Evleri Nasıl Yerlerde Yapmalı?", *Yeni Yurd Van*, 18 Eylül 1937.
 - 4 *BOA, Y.EE.* 132.21.
 - 5 *BCA*, 230.84.3.8.
 - 6 *BCA*, 230.84.3.8.
 - 7 *BOA, DH-İD*, 208.2.

1. Cumhuriyet Döneminde Elektrik Tesislerinin Kurulması ve Faaliyetleri

Medeni hayatın en önemli unsurlarından biri olan elektrik enerjisi, Türkiye’de gereği gibi gelişme gösterememişti.⁸ Bu dönemde belediyeler, hususi şirketler tarafından işletilen elektrik kurumları olan dizel motorlarına daha fazla rağbet göstermişlerdi.⁹

1.1. İlk Elektrik Tesisinin Kurulması

Cumhuriyetin ilk on yılında Van ve çevresinde yürütülen inşaat faaliyetlerinin yanında yörenin aydınlatma ve kalkınmasında önemli rol oynayacak elektrik tesisatının kurulması gündeme gelmişti.¹⁰ Ancak söz konusu yıllarda Van’da elektrik üreten herhangi bir tesisin varlığı tespit edilememiştir. 1936 yılına gelindiğinde, Van Belediyesi özel mahiyette bir elektrik tesisatı yaptırmak üzere harekete geçmiş¹¹ ve 20 beygir gücünde mazotla çalışan bir elektrik motoru satın almıştı.¹² Alınan motor için kurulan tesisatla şehre çok sınırlı da olsa elektrik verilmişti. Belediye, bütçesinin darlığı ve elemanlarının azlığına rağmen şehri elektrikle aydınlatmaya çalışmış ve bu medeni ışığı Van’a getirerek belediyecilik noktasında önemli bir adım atmıştı.¹³

Van’da ilk elektrik tesisinin kurulması için yapılan çalışmalar ve yaşanan gelişmeler şehir tarihi açısından da önemli bir yer tutmaktadır. Bu konudaki en sağlıklı bilgi, 5 Temmuz 1937’de Van Nafia (Bayındırlık) Müdürlüğü’nde yol yapımında kullanılan silindir, motorlu araçlar ve elektrik için teknisyen olarak görevlendirilen Nezir Çoruh ve oğlu Prof. Dr. Cahit Çoruh’un hatıralarında bulunmaktadır. Prof. Dr. Cahit Çoruh’un hatıralarında Van’ın ilk elektrik tesisinin kuruluşu şu şekilde yer almaktadır; “Belediyeye ait ilk elektrik tesisatı Şerefiye Mahallesi Büyük Camii (Ulu Camii) önündeki Osman Okalay, nam-ı diğer Osman-ı Hotto’nun dükkânları ve belediye eski garajının da olduğu adanın güney tarafında tek katlı kerpiç ve alçak damlı bir binanın ince uzun odasında, siyah makineleri olan dizel motor, motorun ucuna bağlı elektrik üreten dinamo santrali kuruldu. Dizel motorun egzozu damdan baca gibi çıkardı. Dam alçak olduğu için çevrede toplananlardan biri dama çıkararak şapkasını egzozun üzerine bırakırdı. Motor güm sesiyle çalıştığında şapkeyi havaya atınca ortam eğlence yerine dönerdi. İlk santralin ürettiği sınırlı elektrikten civardaki ilk Hükümet binası, vali konağı, orduevi, hastane ve birkaç önemli yer yararlanırdı. Bu elektrikten evler veya resmi müesseseler yararlanmazdı.”¹⁴

Van Gölü’nde ulaşımın sağlıklı yürütülmesi amacıyla harekete geçen Van Gölü İşletme İdaresi de 1936 yılında, Van, Erciş ve Tatvan iskelelerinde elektrik tesisatı kurmuştu. Bu tesisattan yararlanılarak, Van’ın İskele Köyü’ne elektrik verilmişti.¹⁵ Belediye 1937 yılında 35 beygirlik

8 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1945, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1946, s.327.

9 T.C. Nafia Vekâleti, *On Senede Türkiye Nafiası 1923-1933*, İstanbul 1933, s.25.

10 *Son Posta*, 12 Birinciteşrin/Ekim 1937; *Van Sesi*, 15 Temmuz 1948.

11 “Van Günden Güne İmar Ediliyor”, *Tan*, 10 Mayıs 1936.

12 *Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor*, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952, s.60.

13 Can, “Cumhuriyetin Van’daki Başarı ve Eserleri”, *Yeni Yurd*, 29 Ekim 1941.

14 İkrâm Kali, “Nezir Usta ve Oğlu”, (Röportaj), *Van Sesi*, 28 Temmuz 2019.

15 *Cumhuriyet*, 29 Birinciteşrin 1936; *Akşam*, 20 Mayıs 1937.

yeni bir motor satın almıştı.¹⁶ Bu suretle şehrin aydınlatma vaziyeti bir kat daha kuvvetlenmişti. Belediye, elektrik tesisatı seyrek olan mahalle ve sokaklardaki eksiklikleri giderdikten sonra evlere de elektrik vermeyi planlamıştı.¹⁷ Belediyenin aldığı motorlardan üretilen elektrikler sabah saat 07:30'dan akşam saat 24:00'a kadar kısa aralıklı sürelerle hizmet vermekteydi. Motorlar çalıştığı zaman çıkardıkları is ve seslerden kimse çarşıda gezemezdi.¹⁸ Belediye Meclisi şehirde elektrik işinin daha düzenli bir şekilde ıslahı için yeni elektrik saatleri getirmeye karar vermişti. Belediye, getirilecek bu saatler için takıldıkları yerlerden ayda 30 kuruş saat kirası alınmasını planlamış ve bu suretle az da olsa gelir elde etmeye çalışmıştı.¹⁹

Belediyenin aldığı elektrik motorlarının çalıştırılmasında mazot kullanılmaktaydı fakat yeterli oranda mazot olmadığından sıkıntılar yaşanmıştı. Bu nedenle deneme amaçlı Kürzot'tan getirilen mazot elektrik motorlarının çalıştırılmasında kullanılmış ve olumlu sonuç alınmıştı. Bu durum halkı sevindirmiş ancak Kürzot'tan çıkarılan mazot miktarı ihtiyacı karşılamada yetersiz kalmıştı.²⁰ Kürzot'tan çıkarılan mazot ile ilgili olarak Van Vali Vekili Hamit Onat, Birinci Umumi Müfettişliğe²¹ gönderdiği yazıda; Kürzot'tan çıkarılacak mazotun Van ve çevresini kurtaracağı, göldeki gemilerin ihtiyacını karşılayacağı, yılda 4.000 teneke mazot yakan Van'daki iki un değirmeni ile belediye elektrik santralının ihtiyacını temin edeceğini belirtmişti. Hamit Bey bu konuda; “Bugünkü haliyle günde bir teneke safi ve tasfiyeye hacet kalmadan göldeki gemilerde, Van Belediyesi'nin elektrik santralinde kullanılan mazot elde ediliyor”,²² diyerek buradan çıkarılacak mazotun kalitesi ve önemini vurgulamıştı.

II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Van'da daha önce başlanan elektrik işleri durma noktasına gelmişti.²³ Van Belediye Meclisi aldığı bir kararla 1 Mart 1940'tan itibaren elektriğin kilovatına 5 kuruş zam yapmıştı.²⁴

Belediye tesislerinden üretilen elektrik, Van'ın düşman işgalinden kurtuluşunun yıl dönümlerinde ve millî bayramların gece etkinliklerinde şehri aydınlatmıştı. 2 Nisan 1941'de Van'ın düşman işgalinden kurtuluş günü etkinlikleri kapsamında gece şehir baştan başa elektrikle aydınlatılmıştı.²⁵ Van'da Cumhuriyetin 20. yılı kutlamaları kapsamında da resmi ve hususi dairelerle binalar, mağazalar, dükkanlar süslenmiş ve gece yapılacak etkinlikler için şehrin her tarafının elektrikle aydınlatılması planlanmıştı.²⁶

Belediye tarafından alınan 35 beygirlik elektrik motoru Temmuz 1941'de arızalanmış ve bu nedenle tamiri için şehrin bir kısmının elektrikleri geçici bir süreliğine kesilmişti.²⁷ II. Dünya

16 Güney Doğu, *Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s.321.

17 *Yeni Yurd Van*, 28 Temmuz 1937.

18 Özleyen, “Özlediğimiz Elektrik”, *Van Postası*, 9 Temmuz 1963.

19 “Belediyede”, *Yeni Yurd*, 10 İkinciteşrin 1938.

20 “Van'da Petrol”, *Akşam*, 6 Eylül 1937; “Van'da Petrol Çıktı”, *Tan*, 6 Eylül 1937.

21 Bkz. Ferit Yücebaş, *Cumhuriyet Hükümetlerinin Temsiliyet Mekanizması: Birinci Umumi Müfettişlik (1927-1952)*. Gece Kitaplığı Ankara 2021.

22 *BCA*. 310.10.65.2552.3459.1.

23 *Son Posta*, 23 Nisan 1948.

24 *Yeni Yurd*, 1 Mart 1940.

25 *Yeni Yurd*, 4 Nisan 1941.

26 *Van*, 18 Ekim 1943.

27 “Elektrikler Yanmıyor”, *Yeni Yurd*, 11 Temmuz 1941.

Savaşı'nın devam ettiği bu dönemde şehir elektrik tesisatının arızalanması üzerine medeni bir ışıktan mahrum kalan halk, karanlıktan ziyade dünyada yaşanan gelişmelerin öğrenildiği radyoların çalışmamasından dolayı üzüntü duymaktaydı. Elektrikler arızalandığı ve radyolar çalışmadığı için halk dünya gelişmelerinden habersiz kalmıştı.²⁸

Van şehir elektriğinde yaşanan sorunlar nedeniyle halk arasında, şehir elektriğinin elektriğe benzemediği, bunun yakılmasındansa yakılmamasının daha doğru olacağı ve elektriğin düzeltilmesinin gerektiği ile ilgili söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Aralık 1943'te Van Halkevi'nde yapılan toplantıda, Vali Vekili Hamit Onat, şehrin elektrik işi ile ilgili şu açıklamayı yapmıştı; *“Arakadaşlarım biz de biliyoruz ki bu elektrik elektrik değil bir kangrendir. Fakat onu neşterlemek de mümkün değildir. Vaziyet-i hazırta bize bunu idame mecburiyetini tahmil etmektedir. Çünkü elimizde bulunan gaz, istihlâkı karşılayamamaktadır. Bu elektriği de ortadan kaldıracak olursak büsbütün karanlıkta kalmamız mümkündür. Bunun içindir ki artık onu bir şamdan kabilinden de olsa yakmak zorundayız. Bugün için yeni makine getirmek imkanı yoktur. Bu işte halkımızın belediyeye müzahir olmasını istiyorum.”*²⁹

Haziran 1945'te arızalanan elektrik motorları valinin ilgi ve direktifleri ile Vilâyet Jandarma Komutanlığı'nın eleman vermesi suretiyle motorlar tamir edilerek şehre elektrik verilmeye başlanmıştı.³⁰ Belediye şehri kısmen de olsa elektriksiz bırakmamak için yoğun çaba sarf etmişti.³¹ Mevcut elektrik motorlarının bütün şehri aydınlatması imkânsız olduğu için şehrin bir kısmı aydınlatılabilmiş ve cadde ile başlıca sokakların aydınlatılmasına çalışılmıştı.³² Bu dönemde şehrin büyük bir kısmı, aydınlatmada gaz lambası kullanmaktaydı. Van Valiliği, şehrin gaz ihtiyacını karşılamak amacıyla lazım olan gazın verilmesi hususunu ilgili makamlara bildirmişti. Önce şahsi müteşebbislerin açtıkları gaz acenteleri vasıtasıyla şehrin gaz ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştı. Bu acentelerin gaz işini halledememesi durumunda şehrin gaz sıkıntısı yaşamaması ihtimaline karşı önlem alınmıştı. Şehrin 6 aylık ihtiyacını karşılayacak miktarda gaz alınmış ve satışa çıkarılmıştı. Bu dönemde hükümetin aldığı karar gereğince ülkenin her yerinde ev başına üç litre gaz dağıtımı kabul edilmişti. Van'da da bu karara uyulmuş ve ev başına üç litre gaz dağıtımına bu suretle başlanmıştı. Belediye gaz alım ve nakil fiyatlarını hesaplayarak gazın litresine 40 kuruş fiyat koymuştu.³³ 1948 yılına gelindiğinde gaz konusunda kısmi bir rahatlama olmuş ve ev başına tahsis edilen gaz miktarı 10 litreye çıkarılmış, litre fiyatı 49 kuruştan satılmıştı.³⁴

Şehrin elektrik işi halkın yıllarca müzminleşmiş bir derdi haline gelmişti. İntizamsız bir surette ışık vermekte olan eski motorlar ihtiyacı karşılamaktan hayli uzaktı ve elektrik ışığının lambadan farkı yoktu, motorların kayışları da iyice çürümüşü.³⁵ Arızalanan elektrik motorları Van Gölü İşletme İdaresi'nin atölyelerinde tamir ettirilmiş ve yeniden hizmete sokulmuştu. Belediye, Van'da bulunan iki un fabrikasından birinin motorundan istifade ederek şehrin bir

28 “Elektrikler ve Dünya Havadisleri”, *Yeni Yurd*, 20 Son Kânun 1943.

29 “Halkevinde Bir Toplantı Yapıldı”, *Yeni Yurd*, 6 İlk Kânun 1943.

30 “Elektrikler Muntazaman Yanıyor”, *Van*, 30 Haziran 1945.

31 Ahmet Kuralkan, “Elektrik Şakaya Gelmez”, *Yeni Yurd*, 21 Şubat 1946.

32 “Şehir İşlerinde Neleri Düşünmeliyiz?”, *Yeni Yurd*, 1 Kasım 1946.

33 “Gaz Fiyatları”, *Yeni Yurd*, 3 Aralık 1946.

34 *Yeni Yurd*, 26 Ocak 1948.

35 “Elektrik İşleri”, *Van Sesi*, 15 Temmuz 1948.

kısının elektriğini temin etmişti.³⁶ Ayrıca, şehir elektriğini geliştirmek için yeni iki motor satın almayı kararlaştırmıştı. Belediye istekli firma ile temasa geçerek vasıfları belirlenen motorların temin edilerek Van'a gönderilmesi hususunda anlaşma yapmıştı. Alınacak yeni motorlar 60 volt ve 120 beygir kuvvetinde olacaktı. Belediye bu motorlar için yeni tesisat yapmayı planlamıştı.³⁷ Belediyenin aldığı yeni elektrik motorlarının montajı yapıldıktan sonra kolayca çalışabilmeleri için binanın çatısı sökülmüş ve gereken yükseklikte yeniden yapılmıştı.³⁸ Yapılan çalışmalar sonunda yeni alınan motorların denemeleri yapılmış ve bazı cadde ve sokaklara elektrik verilmişti.³⁹ Bunların yanında belediye, eski motorları da çalıştırmaya devam etmişti.⁴⁰

1.2. İkinci Elektrik Tesisinin Kurulması

Van nüfusunun artması ve şehrin biraz daha gelişmesi elektrik ihtiyacının artmasında rol oynamıştı. Şehrin daha fazla elektrikten yararlanması için belediye ikinci elektrik santralini kurmak amacıyla harekete geçmişti. Bu konuda Vali Nurettin Aynuksa, 75 kilovatlık yeni bir elektrik motorunun satın alınması için Ankara'ya giderek ilgili bakanlıklarla temaslarda bulunmuştu. Bu motorun ihtiyacı olan şebeke ve teferruatlı masrafı 100 bin lira olacaktı. Buna karşılık belediyenin elinde deprem yardımından kalan ve elektrik için harcanması planlanan 37 bin lira bulunmaktaydı. Geri kalan paranın temini için bakanlıklar nezdinde girişimlerde bulunulmuştu.⁴¹

Belediye Başkanı Salih Türkoğlu da yeni bir elektrik motorunun satın alınması için harekete geçerek 184 bin liralık bir proje hazırlamış ve Bayındırlık Bakanlığı'na göndermişti. Bakanlık elektrik işi için 50 bin lira tahsis etmişti. Ancak paranın yetersiz kalması nedeniyle belediye kendi bütçesinden 50 bin lira daha ayırmış, bu para ile bir elektrik motoru sipariş edilmişti. Sipariş edilen motorun Van'a getirilmesi, yeni binasında montajının yapılması, çalışır duruma getirilmesi ve bu şekilde teslimi belediyeye bağlı bulunan şirkete aitti. Belediye, Bitlis'te bulunan elektrik mühendisini Van'a davet etmişti. İhaleyi alan müteahhit ve mühendisler de tesisatı kurmak için gerekli malzemeyi alarak Bitlis'in Tuğ İskelesi'ne⁴² ve oradan da göl yoluyla Van'a gelmişlerdi. Şehir planına göre yapılacak tesisat için çalışma başlatılmıştı.⁴³

Haziran 1948'de alınan motorların yeni binadaki montajları bitirilmişti. Ancak Bayındırlık Bakanlığı, yeni yapılan binanın kullanılmasını şehircilik açısından uygun bulmamış ve belediyenin yaptığı tesisat projesine onay vermemişti. Bakanlığın planına göre elektrik tesisatının kurulacağı binanın daha büyük ve geniş olması gerekmektedir.⁴⁴ Belediye, Bayındırlık Bakanlığı'nın belirlediği plan doğrultusunda gerekli çalışmaları başlatmış⁴⁵ ve binayı istenilen şekilde inşa ederek, yeni motorların montajını yapmıştı.⁴⁶ Van'ın ikinci elektrik santrali yapılan çalışmalar sonunda 1949'da

36 "Belediyenin Elektrik Motörleri Faaliyete Geçirilecek", *Yeni Yurd*, 11 Şubat 1947.

37 "Yeni Elektrik Motörleri", *Yeni Yurd*, 8 Nisan 1947.

38 *Yeni Yurd*, 26 Ocak 1948.

39 "Elektrik Motörünün Tecrübesi", *Yeni Yurd*, 18 Şubat 1948.

40 "Elektrik İş", *Yeni Yurd*, 17 Şubat 1948.

41 "Valinin İl İşlerine Dair Beyanati", *Van Sesi*, 27 Temmuz 1948.

42 *Van Sesi*, 23 Ekim 1948.

43 "Elektrik Tesisatına Başlanacak", *Van Sesi*, 27 Ekim 1948.

44 "Elektrik İş", *Van Sesi*, 1 Temmuz 1948.

45 "Elektrik İş", *Van Sesi*, 15 Temmuz 1948.

46 "Van'da Eğitim ve İmar Faaliyeti", *Ulus*, 9 Ekim 1948.

faaliyete geçirilmişti.⁴⁷ İkinci santral günümüzde Milli Egemenlik Parkı yanında yer alan Van Gölü Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi (VEDAŞ) vezneleri yerinde kurulmuştu. Kurulan santral birincisine göre daha güçlü ve büyüktü. Bu santral, akşam namazı sonrası elektrik vermeye başlar ve gece üç kez yanıp söndükten sonra saat 11’de dururdu.⁴⁸

Şehirde yapılan yeni elektrik tesisatı münasebetiyle evlerdeki tesisatın da yenilenmesi zorunlu hale gelmişti. Bu bağlamda resmi ve hususi binalardaki elektrik ücretlerinin tespiti için yeni saatlerin alınması kararlaştırılmış ve belediye, tüccar Hüsnü Bulca vasıtasıyla yeni elektrik saatleri sipariş etmişti.⁴⁹ Bunun yanında elektrik tesisatının geniş alanlara yayılması amacıyla şehrin cadde ve sokaklarına ağaç ve demir elektrik direkleri dikilmiş ve bunlara takılan birer lambayla bazı sokaklar aydınlatılmaya başlanmıştı.⁵⁰ İkinci santralle birlikte şehirdeki elektrik ağı biraz daha genişletilmişti.⁵¹ Şehrin merkez mahallelerinde bazı evlere sıva üstü elektrik boruları döşenerek tesisat çekilmişti.⁵² Bu dönemde çabalara rağmen cadde ve sokakların yeterince aydınlatılamaması belediyeye yönelik birçok şikayetin konusunu teşkil etmekteydi.⁵³

Satın alınan elektrik motorlarından biri 1952’de arızalanmıştı. Motorun yedek parçalarını temin etmek amacıyla Belediye Başkanı Şükrü Kösereisöğlü, İstanbul’a gitmişti. Kösereisöğlü, elektrik motorunu belediyeye satan firma ile temasa geçmiş ve şartnamede yer alan parçaların verilmesi hususunda anlaşmaya varmıştı.⁵⁴ Kösereisöğlü’nun yaptığı çalışmalarla yalnız sabahları değil, öğle saatlerinde de şehre elektrik verilmesi sağlanmıştı.⁵⁵

1953 yılına kadar yapılan elektrik tesisleri şehrin gittikçe artan ihtiyacını karşılayamamıştı. Belediye bu hususu ve şehrin gelecek durumunu dikkate alarak 225 ve 270 beygir kuvvetinde iki motorun satın alınması için teşebbüse geçmişti. Hidroelektrik tesisi yapılıncaya kadar şehrin yeterli derecede aydınlatılmasını sağlamak amacıyla Belediye Meclisi bu satın almanın yapılabilmesi için İller Bankası’na yetki vermişti.⁵⁶ İller Bankası İdare Heyeti, verilen yetkiyi kabul etmiş ve bu motorlardan birinin temini işini Ankara’da bulunan Kâzım Rüştü Güven Firması’na vermişti. Firma, gerekli dövizi sağladıktan sonra şartnameye uygun tipte bir elektrik motorunun Almanya’dan siparişini yapacak ve Van’a gönderecekti.⁵⁷ Ancak söz konusu motor için gereken dövizin temini iki yıl sürmüştü. Bu süre zarfında şehir elektriği takviye edilememişti.⁵⁸ Maliye Bakanlığı’nın döviz sorununu çözmesinden⁵⁹ sonra sipariş edilen elektrik motoru 10 Ekim 1955’te Van’a

47 *Van Postası*, 27-28 Şubat 1957.

48 İkrâm Kali, “Nezir Usta ve Oğlu”, (Röportaj), *Van Sesi*, 28 Temmuz 2019.

49 “Yeni Elektrik Saatleri Geldi”, *Van Sesi*, 21 Aralık 1948.

50 İkrâm Kali, “Nezir Usta ve Oğlu”, (Röportaj), *Van Sesi*, 28 Temmuz 2019.

51 “Belediyemiz”, *Van Sesi*, 29 Ekim 1953.

52 İkrâm Kali, “Nezir Usta ve Oğlu”, (Röportaj), *Van Sesi*, 28 Temmuz 2019.

53 “Elektrikler Yanmıyor”, *Van Sesi*, 31 Ocak 1956.

54 *Van Sesi*, 31 Aralık 1952; Ş.E. “Belediye Bütçesi Nerelerde ve Nasıl Kullanılıyor”, *Van Postası*, 17 Haziran 1953.

55 Hadi Atakan, “Belediyenin Faaliyeti”, *Van Postası*, 10 Aralık 1955.

56 *Van Sesi*, 20 Ocak 1953; *Van Sesi*, 24 Ocak 1953.

57 *Van Sesi*, 12 Mayıs 1953.

58 “Elektrik Motöründen Haber Yok”, *Van Sesi*, 4 Eylül 1954; “Yeni Elektrik Motoru”, *Van Sesi*, 24 Eylül 1954.

59 “Belediyenin Yeni Elektrik Motörü”, *Van Sesi*, 3 Şubat 1955.

getirilmişti.⁶⁰ Ancak Van’da bu motorun montajını yapacak ustanın bulunmaması⁶¹ ve firmanın da usta göndermesinin gecikmesi⁶² üzerine, Van Milletvekilleri’nden Muslih Görentaş, Hilmi Durmaz ve Hamit Kartal, Başvekil Adnan Menderes nezdinde teşebbüse geçmişlerdi.⁶³

Şükrü Köseisoğlu başkanlığında 5 Şubat 1957’de toplanan Belediye Meclisi, 1956 yılı mesai raporunun faaliyetler kısmında elektrikle ilgili olarak, elektrikten elde edilen geliri 68.932 lira olarak hesaplanmıştı. Elektrikten elde edilen bu gelir yetersiz kalınca elektrik işletmesine belediye bütçesinden 5.000 lira yardım yapılmıştı.⁶⁴ Belediye Başkanı Şükrü Köseisoğlu, elektrik bütçesi hakkında; yeni elektrik motorunun faaliyete geçmesiyle eskiye nazaran 215 abonman kaydedildiği halde yeni motorun saatte 45 kilo motorin ve eskisinin de 20 kilo motorin saftettiğini, diğer masraflarla birlikte yıllık akaryakıt masrafının 80 bin lira olduğunu belirtti. Personel ve diğer masraflar dahil edildiğinde yıllık toplam masrafın 147.500 lira olduğunu buna karşılık elektrik abonelerinden alınan elektrik ücretinin 100 bin lirayı bulmadığını vurguladı. Köseisoğlu, buna rağmen elektrik işini bir amme hizmeti olarak ifa ettiklerini ve abonelerin lehine olarak yılda 47 bin lirayı feda ettiklerini, bundan dolayı zarar eden elektrik işletmesine büyük çapta ilaveler yapamadıklarını belirtti. Köseisoğlu, ayrıca şehrin tamamını aydınlatamadıklarını ve mevcut motorların gücünün de bütün şehre kafi gelmediğini vurgulamıştı.⁶⁵ Elektrik masraflarının artması üzerine 19 Mart 1957’de belediye meclisi, olağanüstü bir toplantı yapmıştı. Toplantıda elektrik bütçesindeki açığı kapatmak amacıyla kilovat saate 10 kuruş zam yapılması kararlaştırılmıştı.⁶⁶

Van Belediyesi, şehrin elektrik tesisatını genişletmek, aydınlatmasını daha mükemmel ve elverişli bir hale getirmek maksadıyla çalışmalar yapmıştı. Belediye, hidroelektrik santrali kurulan il ve ilçelerdeki elektrik motorlarını satın almaya karar vermişti. Belediye, bu bağlamda 1950 yılının başında hidroelektrik santraline kavuşan Siirt’ten, mazotla çalışan 180 beygirlik bir elektrik motoru satın almıştı.⁶⁷ Belediye Başkanı Şükrü Köseisoğlu’nun girişimiyle Nazilli Belediyesi’nden de 250 beygir gücünde yeni bir elektrik motoru satın alınmıştı. Yeni motorların çalışmasıyla şehrin elektrik şebekesinin de genişletilmesi ve bu tarihe kadar elektrik enerjisinden mahrum kalan Harabe Mahalle ve Cumhuriyet İlkokulu’nun karşısından Sıhke Caddesi’ne kadar olan bölgenin elektriğe kavuşturulması planlanmıştı. Alınan motorların faaliyete geçirilmesi ile şehre sabah 7:30’dan gece saat bire kadar elektrik verilebilmişti. Elektrik verme sürelerinin uzatılması cadde, sokak, mesken ve ticarethanelerde yeni bir canlılık getirmişti.⁶⁸

Van’ı ziyaret eden Karayolları Umum Müdürü Fevzi Ataç, Vali İbrahim Öztürk’le yaptıkları çeşitli tetkik ve temaslarda bulunmuştu. Yapılan incelemelerden sonra belediyenin, bölge sitesine kadar; Karayolları 11. Bölgenin de yeni yapılan askeri hastaneye kadar elektrik hattı çekmesi

60 “Günün Mevzuu Şu Elektrikler”, *Van Postası*, 19 Ocak 1956; “Montör Geldi”, *Van Postası*, 14 Nisan 1956.

61 *Van Sesi*, 1 Kasım 1955.

62 *Van Postası*, 24 Ocak 1956.

63 “Elektrik Motorunun Montajı”, *Van Postası*, 14 Şubat 1956.

64 *Van Postası*, 7 Şubat 1957.

65 *Van Postası*, 27-28 Şubat 1957.

66 “Belediye Meclisinin Fevkalâde Toplantısı”, *Van Postası*, 21 Mart 1957.

67 “Belediye Yeni Bir Motör Alacak”, *Van sesi*, 8 Nisan 1958.

68 “Yeni Elektrik Motoru Dün Törenle Hizmete Girdi”, *Van Postası*, 13 Ekim 1959.

kararlaştırılmıştı.⁶⁹ 1960 yılında şehrin en uzak mahalelerinden biri olan Erek Mahallesi, elektriğe kavuşmuş ve evlerdeki lüks ve gaz lambaları yerlerini elektrik ampüllerine terk etmişti.⁷⁰ Van'da elektrik şebekesi genişletilmesine rağmen birçok meslek grupları ve halk elektriklerin düzenli çalışmamasından şikayet etmekteydi.⁷¹ Gece ikiye kadar çalışma mecburiyetinde olan sanayi ve bazı iş sahipleri elektrik motorlarının saat 12 yerine gece saat 2'ye kadar çalıştırılmasını talep etmekteydi.⁷² Gelen talep doğrultusunda belediye, gece saat 12'ye kadar verilmekte olan elektriklerin, verilme süresini 1 Haziran 1962'ten itibaren bir saat uzatılmasını kararlaştırmıştı.⁷³

1.3. Üçüncü Elektrik Tesisinin Kurulması

Van'da bulunan elektrik motorlarının yetersizliği ve inşa halindeki hidroelektrik işinin 1966 yılında tamamlanacağı göz önüne alınarak, şehrin elektrik ihtiyacını temin için İller Bankası'nca yeni bir adet elektrik motorunun alınmasına karar verilmişti. İller Bankası'nın aracılığıyla alınmasına karar verilen ve şehirdeki üçüncü santrali oluşturacak motor 20 beygir kuvvetindeydi.⁷⁴ Ayrıca devam eden hidroelektrik inşaatı bittiğinde şehir şebekesinin ihtiyacını karşılamak üzere demir direklerin alınması ve dikilmesi 5 Eylül 1963'te 1 milyon liraya ihale edilmişti.⁷⁵ Elektriğin takviyesi ve her tarafa eşit voltajda verilmesi amacıyla şehrin 19 noktasında birer trafo merkezi kurulması kararlaştırılmıştı.⁷⁶

Bu kapsamda Devlet Planlama Teşkilâtı'nın 5 yıllık planında Van'ın elektrik tesisatına ödenek konulmuştu. Böylece şehrin 19 yerinde kurulacak olan trafolar için 900 bin, alet ve

69 Van Postası, 31 Ağustos 1959.

70 "Erek Mahallesi Elektriğe Kavuştu", *Göl Ekspres*, 18 Şubat 1960.

71 Van'da bir araya gelen şehirliler elektrik konusunda bu muhavereyi yapar;

"-Elektrikler...

-Yanmıyorlar efendim...

-Ah sorma birader! Bir dert doğrusu bu elektrikler...

-Hem elektrik lambasını, hem de petrol lambasını, yakmak zorunda kalıyoruz.

-Gördünüz mü ya! İki masraf birden oluyor...

-Canım elektrik ışığı, mum ışığından daha az. Her ay da tümen tümen para veriyoruz.

-Radyo dinliyemiyoruz. Saat dokuzdan sonra ışıklanıyor, o da iş isten geçmiş oluyor...

-Kilovatına seksen bir kuruş alınıyormuş. Çok para doğrusu...Bu kadar para verdiğimizize göre, bari hakiki elektrik ışığını görebilsek...Ne gezer?...

-Muhtelif yerlere transfarmatörler konulacak, ışıklar düzeltilecekmiş!

-Hani ya! Ya ne zaman olacak bu iş?

-En iyisi hidroelektriğin yapılması. Eğer o yapılır biterse hem bol ziyaya kavuşacak, hem de fazla para ödemekten kurtulacağız...

-Hani o gün...

-Az kaldı, şunun şurasında iki sene sonra...". (A.K. "Elektrikler", *Van Sesi*, 26 Kasım 1963.)

72 "Elektrik Durumu Bir Düzelse!", *Van Ekspres*, 23 Mart 1962.

73 *Van Postası*, 1 Haziran 1962.

74 *Van Postası*, 31 Ekim 1963.

75 *Van Postası*, 21 Eylül 1963.

76 "Elektrik Mevzuunda Çalışmalar", *Van Sesi*, 25 Ekim 1963.

demirbaş işleri için de 500 bin lira ayrılmıştı.⁷⁷ Ayrılan ödenekle dikilen demir direklere kablolar çekilmiş ve şebekenin tamamlanmasına başlanılmıştı.⁷⁸ Belediye, evlerdeki tesisatı yeni şartlara göre değiştirmişti.⁷⁹ Yapılan elektrik şehir şebekesi ile şehrin en kuytu köşelerine de elektrik direkleri dikilmiş ve şehir elektrik şebekesi Kale civarı ve Şamranaltı gibi uzak mahallelere kadar uzatılmıştı.⁸⁰

Şehrin elektrik ihtiyacını karşılayacak olan 325 beygir gücündeki elektrik motoru Kasım 1964'te getirilmiş ve faaliyete geçirilmek üzere montajına başlanılmıştı.⁸¹ Bu motorun faaliyetinden sonra çekilmekte olan elektrik sıkıntısının nispeten giderileceği düşünülmüştü.⁸² Yeni elektrik motoru belediyenin elinde bulunan motorlardan çok büyük ve voltaj derecesi de yüksekti.⁸³ Montajı tamamlanan yeni elektrik motoru ile 17 Ocak 1965'ten itibaren şehre elektrik verilmişti. Yeni ve eski elektrik motorları şehrin elektrik ihtiyacına cevap verecek güçteydi.⁸⁴ Ancak şehrin muhtelif yerlerine konulan elektrik trafolarının çalıştırılmaması nedeniyle bazı yerlerde petrol lambası yakılmaya devam edilmiş diğer yerlerde ise bol ışıklı elektrikten faydalanılmıştı.⁸⁵ Belediye, 1966 ilkbaharında elektrik şebekesini bir taraftan Şamranaltı mahallelerine diğer taraftan da İskele Köyü'ne kadar uzatılmasını planlamış⁸⁶ ve böylece elektrik şebekesinin bütün şehri kapsayacak şekilde genişletilmesi düşünülmüştü.

2. İlçe ve Bazı Köylerin Elektriğe Kavuşması

Doğu İleri Kalkınma Programı çerçevesinde Başkale, Çatak, Erciş, Gevaş, Gürpınar, Muradiye ve Özalp ilçelerinin elektrik tesisatlarının yapılmasına karar verilmiş ve 1949 ilkbaharında işe başlanması planlanmıştır.⁸⁷ DP döneminde Başkale ve Erciş'in elektrik projelerinin etütleri için İller Bankası'nca uzmanlar gönderilmesi istenmiştir.⁸⁸ Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Başkale kaza merkezinin hidroelektrik tesisatının yapılmasına başlanmıştır.⁸⁹ İller Bankası tarafından yaptırılan Başkale hidroelektrik santrali regilatör inşaatı 1957'de tamamlanmıştır.⁹⁰

Erciş, Gevaş ve Özalp ilçelerinin elektrik projelerinin yapılması işi ihale edilmiş ve gerekli projeler hazırlandıktan sonra bu kazalarda elektrik tesisatı yapılması keyfiyeti de ihaleye konulacak ve 1954 yılı zarfında Erciş, Gevaş ve Özalp ilçeleri elektriğe kavuşmuş olacaktı.⁹¹ 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden⁹² sonra Özalp Kaymakamı ve Belediye Başkanı olan Özer Türk ile

77 *Van Postası*, 17 Aralık 1963.

78 "Elektrik Şebekesinde Faaliyet", *Van Sesi*, 23 Ekim 1964.

79 "Elektrik Şebekesinde Çalışmalar", *Van Sesi*, 5 Kasım 1964.

80 *Van Postası*, 24 Ağustos 1964.

81 "Elektrik Motoru Şehrimize Geldi", *Van Postası*, 20 Kasım 1964.

82 *Van Postası*, 21 Kasım 1964; *Van Postası*, 23 Kasım 1964.

83 *Van Postası*, 16 Ocak 1965.

84 "Işık Derdi Giderildi", *Van Postası*, 19 Ocak 1965.

85 "Transformörlere Hâlâ Faaliyete Geçemediler", *Van Sesi*, 5 Ekim 1965.

86 *Van Postası*, 29 Aralık 1965.

87 TBMM TD. VIII/15, B: 29, (10 Ocak 1949), s.35-36.

88 *Cumhurbaşkanlığı Celâl Bayar Arşivi*, Yer No: 3/3-26., Fihrist No: 1451-5

89 "Başkale Hidroelektriği Yapılıyor", *Van Sesi*, 20 Ekim 1954.

90 "Başkale Hidroelektrik Santrali İnşaatı", *İkinisan*, 2 Aralık 1957.

91 *Van Sesi*, 13 Mayıs 1953.

92 Mehmet Özalper, "İki Darbe Arasında Muş (1960-1980)", *Muş Tarihi*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul

Özalp Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği işbirliği yaparak Ankara'dan bir elektrik motoru getirtmişlerdi. 95 bin liralık Ruston markalı motor ve altı aylık mazot stoğuyla birlikte şebeke 149 bin liraya mal olmuştu. Temin edilen motor 300 lamba yakabilecek bir güce sahipti.⁹³ Elektrik tesisat şebekesi Karakalli Köyü'nü de kapsayacak şekilde tamamlanmıştı.⁹⁴

3. Van'da Kurulan Hidroelektrik Santralleri

Şamran Suyu'nun kanallarla ovalara akıtılması ile önemli bir mesele olan sulama meselesi haledilmişti. Bunun yanında Şamran Suyu'ndan elektrik üretilmesi için hükümet, bir çalışma başlatmıştı.⁹⁵ Bu çerçevede önceleri sadece sulama ve içme suyu olarak yararlanılan su kaynakları zamanla hidroelektrik enerjisi ve sanayi gibi birçok alanda kullanılmaya başlanmıştı.⁹⁶ Van ve Havasor ovalarını sulayan Şamran Suyu üzerinde bir hidroelektrik santrali yaptırılmak suretiyle 200 beygirlik elektrik enerjisi elde edilmesi planlanmıştı.⁹⁷ Şamran Kanalı'nın yapımının tamamlanmasından sonra Van'a 17 km mesafede bulunan Devdamı Mevkii'nde Şamran Kanalı'ndan su alınmak suretiyle yaklaşık 700 beygirlik elektrik enerjisi üretimi için projeler hazırlanarak faaliyete geçilmişti.⁹⁸ Ancak Şamran Suyu'ndan elektrik üretmenin mümkün olamayacağı yolundaki mühendis raporlarından sonra kurulması düşünülen hidroelektrik santralinden vazgeçilmiş ve başka kaynaklardan enerji üretme araştırmalarına başlanmıştı. Bend-i Mahî, Karasu ve Çakak sularından yararlanma imkanları üzerinde durulmuş ve buralarda tetkikler yaptırılmıştı.⁹⁹

Van'ın enerji ihtiyacı 1968 yılına kadar belediyenin aldığı ve mazotla çalışan tesislerden karşılanıyordu. 1968 yılında 2 adet hidroelektrik santrali devreye girmiştir. Bunlardan Engil Hidroelektrik Santrali'nin kurulu gücü 4,6 MW, Erciş Hidroelektrik Santrali 0,8 MW gücündedir. Halen sulamaya yönelik olarak yapılmakta olan Zerne ve Koçköprü barajlarından da enerji üretilmesi planlanmıştı. Böylece Zerne Barajı 3,5 MW, Koçköprü Barajı 3,5 MW enerji üretecektir. 1984 yılı Van ili elektrik tüketim miktarı ve dağılımı şu şekilde idi; Tarım 1.431, İmalat 1.366, hizmetler 10.224, genel aydınlatma 225, mesken 15.740, toplam 28.986 olarak hesaplandı. 1984'te Van'da elektrik tüketimi tarım, imalat, hizmetler, genel aydınlatma, mesken olmak üzere toplam 28.986 kwh'dir.¹⁰⁰

3.1. Bend-i Mahî Hidroelektrik Santrali

2021, 380-392.

93 “Özalp Elektriğe Kavuşacak”, *Van Sesi*, 19 Mart 1960.

94 Santral binasının açılışında Özalplıların hislerine tercüman olan şair Muammer Devocioğlu'nun törende okuduğu şiirin son dördlüğü şu şekildeydi: “Medeniyet ışığı dikilmiş sıra sıra; İşte bu bayram günü Özer Türk'den hatıra; Bu günün ulviliği sığmaz birkaç satıra; Sevince gark ettiniz Özalp sakinlerini.” (“Özalp Medeniyet Nuruna Kavuştu”, Çaldıran, 15 Aralık 1960.)

95 Abdulaziz Kardaş, “Bayındırlık, İktisadî ve Sosyal Gelişmelerle Van (1923-1960)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Eylül 2022, C:8, S: 3, s.926. (910-934)

96 *Cumhuriyetin Yetmişinci Yılında Devlet Su İşleri*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Teknoloji Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994. s.3.

97 *BCA*. 030.10.157.106.16.

98 *Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor*, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952, s.60.

99 *Van Sesi*, 31 Aralık 1952.

100 *Kalkınmada Öncelikli Yörelere Bazı İllerde Ekonomik ve Sosyal Durum, Sorunlar ve Öneriler, Yeni Yatırım Alanları*, DPT Kalkınmada Öncelikli Yörelere Başkanlığı Yayını, Ankara 1986, s.288-308.

DP Dönemi'nde Van, elektiriği 70 kilovat veren bir santrale sahip olmuştur. Bu santral daha sonra 6 bin kilovata çıkarılmıştır.¹⁰¹ Van'ın kalkınmasında en büyük rolü bulunacak şey kuvvetli bir enerji temini olacaktır. Kalkınma ve sanayi için duyulan enerji ihtiyacını karşılamak üzere hükümet Van ve civarı kasabalarının hidroelektrikle aydınlatılması hususunda bazı sularda etütler yaptırmıştı. Bu etütler sonunda en uygun Bend-i Mahî suyu bulunmuş¹⁰² ve Bend-i Mahî hidroelektrik işi üzerinde çalışmalara başlanmıştı.¹⁰³ Bu dönemde hükümetin aldığı karar gereğince yurdun her tarafını elektrige kavuşturma programına dahil edilen Bend-i Mahî Elektrik Santrali'nin proje ve diğer hazırlıkları ikmal edilmiştir.¹⁰⁴ Bend-i Mahî hidroelektrik santralinin proje ve diğer hazırlıkları tamamlanmış Bayındırlık Bakanlığı santralin ihalesi için hazırlıklara başlamıştı.¹⁰⁵

Bend-i Mahî üzerinde yapılacak santralden yalnız bir şehir değil birkaç ilçe de faydalanacaktı. Meselâ; Muradiye, Erciş ve Van Bend-i Mahî hidroelektrik santralinden istifade edecek ve bir bölge nura kavuşacaktı. İkinci bir fayda da Bend-i Mahî'de yapılacak bir barajla da geniş bir sahayı sulama imkanı hasıl olacaktır. Yani binlerce hektarlık bir saha sudan faydalanacak ve ziraat genişleyecek ve üretim artmış olacaktır.¹⁰⁶

Başvekil Adnan Menderes Van'da yaptığı incelemelerden sonra Bend-i Mahî Elektrik Santrali'nin kurulması konusunda İller Bankası'na emir vermiş ve bu santralin ihalesi için hazırlıklara başlanmıştı.¹⁰⁷ Bend-i Mahî Hidroelektrik Santrali 6,5 milyon lira keşif bedelli olup, santral ve tesisler iki yılda tamamlanacaktı. Van şehriyle bazı kaza ve köylerini aydınlatacak olan hidroelektrik tesisleri aynı zamanda kalkınmaya da yardım edecekti.¹⁰⁸

Bend-i Mahî Hidroelektrik Santrali, 14 Aralık 1954 ve 20 Ağustos 1955 tarihlerinde İller Bankası tarafından iki defa ihaleye çıkarılmış fakat talip olan firmaların fahiş bedeller teklif etmeleri veya kifayetsiz bulunmaları sebebiyle mukavele akdi cihetine gidilememiştir.¹⁰⁹ Bend-i Mahî Hidroelektrik Santrali'nden 4.500 kilovatlık enerji üretileceği, Van şehri ile Muradiye ve Erciş ilçeleri ile Ernis bölgesinin bu enerjiden faydalanacaklarını bildirmiştir.¹¹⁰ 1955'te hükümet Muradiye yakınındaki Bend-i Mahî suyu üzerinde 4.300 kilovatlık bir hidro elektrik santrali yapmak üzere çalışmalara başlamıştı.¹¹¹ Başvekil Adnan Menderes'in vaatlerinden olan bu santralin yapılması¹¹² için gereken adımlar atılmıştı. Başvekil inşaat kısmının ihalesinin yapılması hususunda ilgililere gerekli direktifi vermişti. Makine ve tesisi kısmının ise bazı firmalarla temas olunarak pazarlık suretiyle ihalesinin yapılması için yine gerekli emirleri vermişlerdir.¹¹³

101 Mümtaz Faik Fenik, "Van İli Çok Büyük Bir İnkişafın Eşiğinde", *Zafer*, 26 Eylül 1954.

102 "Bendimahî Santrali Kurulacak", *Van Sesi*, 24 Eylül 1953; "Bendimahî Enerji Kaynağı", *Van Sesi*, 25 Mart 1958.

103 "Hidroelektrik İş", *Van Sesi*, 25 Ağustos 1953.

104 "Bendimahî Santrali", *Van Sesi*, 4 Kasım 1953.

105 *Van Sesi*, 30 Ocak 1954.

106 "Bendimahî Enerji Kaynağı", *Van Sesi*, 25 Mart 1958.

107 *Van Sesi*, 29 Eylül 1954.

108 *Van Sesi*, 13 Kasım 1954.

109 *TBMM ZC*, D:X, C: 17, B:44, (23.2.1957), s.550.

110 "Bendimahî Hidroelektrik İş", *Van Sesi*, 20 Ağustos 1955.

111 *BCA*, 030.01.94.5877.

112 "Bendimahî Hidroelektrik İş Mutlaka Halledilecek", *Van Sesi*, 8 Mayıs 1956.

113 *Van Sesi*, 27 Aralık 1955.

Van-Bend-i Mahî Hidroelektrik tesisatı İller Bankası aracılığı ile iki defa ihaleye arz edilmiştir. ihaleye çıkarılan tesisat kısmı için bir tek firmadan teklif alınmıştır. Techizat Avusturya'nın Viyana şehrinde bulunan ELİN A.G. firması üretimi olup ödemesi Türkiye-Avusturya kredi anlaşması esasları dahilinde yapılacaktır. Ancak yapılması planan ve üretilecek enerjiden 1.500 kilovatlık enerji çekeceği hesaplanan Çimento Sanayi T.A.Ş Fabrikasının yapılmasından vazgeçilmiş olması halinde Bend-i Mahî santralının ekonomik olarak tesisini sağlayan çimento fabrikasının yapılmaması ile bu santral rantabilite hudutlarının dışına çıkmaktadır.¹¹⁴ Demokrat Parti döneminde ihaleye çıkarılmış fakat talipli çıkmamış veya verilen teklifler uygun bulunmamış ve bundan vazgeçilerek başka bir kaynak aranılmasına başlanmıştır. Nitekim Engil Nehri'nden faydalanmak suretiyle hidroelektrik tesisi yapılması karara bağlanmış ve bu işin etütleri ve projeleri de yapılmıştır.¹¹⁵

Ben Bend-i Mahî üzerinde ilk etapta sulama amaçlı bir barajın kurulması kararlaştırılmış ve 17 milyon liraya ihalesi yapılmıştı. Barajın büyük bir sahayı sulama imkanına kavuşturacağı ve Van'ın zirai kalkınmasında önemli bir rolü olacağı düşünülen bu barajdan enerji sağlanması da planlanmıştı.¹¹⁶ Muradiye ile Çaldıran arasında Bend-i Mahî üzerinde kurulmakta olan barajda faaliyet devam etmektedir.¹¹⁷

1965 yılında Bend-i Mahî üzerinde hidroelektrik santrali kurulmasına başlanmıştır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Mradiye ilçesinin de Bend-i Mahî elektriğinden faydalanması için Bend-i Mahî santralının gücünü artırmayı planlamıştı. Buradan bir koldan Çaldıran Nahiyesi'ne kadar yol kenarındaki bazı köyler ile Alpaslan Öğretmen Okulu'nun da bu elektrikten faydalanması düşünülmekteydi. Bend-i Mahî Santrali 3 senelik bir çalışmadan sonra hizmete girecekti.¹¹⁸ 1968'de Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nce inşa edilip hizmete açılmıştı.¹¹⁹

3.2. Engil Hidroelektrik Santrali

Engil Çayı üzerinde bir hidroelektrik santralının yapılması kararlaştırılmıştı. Santralin yapılması İller Bankası'nca programa alınmış ve faaliyete geçmişti. Keşif ve projeleri hazırlandıktan sonra Bayındırlık Bakanlığı'nın onayı ile ihaleye çıkarılacaktı.¹²⁰ Devlet Su İşleri (DSİ) idaresince Engil Çayı üzerinde yapılması planlanan hidroelektrik santrali için 8 milyon liralık projenin 3,5 milyonu dış finansman, 4,5 milyon lirası da iç finansmanla karşılanacaktı.¹²¹ Yapılacak santralin gücü 4 bin kilowatt olacaktı. Santral, Van'a 30 kilometre mesafede kurulacak ve Van şehir merkezi ile Gevaş ve Gürpınar kaza merkezlerine elektrik verilecekti. 1957'de hidroelektrik santralının kurulması için harekete geçilmişti.¹²² Aynı zamanda şebekenin tesisi hazırlıklarına başlanmış ve şehir içinde elektrik direkleri dikilmişti.¹²³

114 BCA, 030.01.94.587.7.

115 "Bendimahî Enerji Kaynağı", *Van Sesi*, 25 Mart 1958.

116 "Bendimahî Barajı", *Van Sesi*, 3 Mart 1965.

117 *Van Sesi*, 25 Mayıs 1967.

118 *Van Postası*, 9 Mart 1965.

119 BCA, 030.18.01.02.225.72.5; *T.C. Resmî Gazete*, Sayı: 13028, 16 Ekim 1968, s.7.

120 "Gevaş'ın Hidroelektrik İş'i", *Van Sesi*, 21 Haziran 1954.

121 "Engil Santrali Ele Alındı", *Van Ekspres*, 17 Şubat 1962.

122 BCA, 30.01.74.471.5.

123 "Hidroelektrik Faaliyeti", *Van Sesi*, 15 Temmuz 1964.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, bu dönemde Engil Hidroelektrik Santrali'nin inşası için çalışmalara devam etmiş¹²⁴ ve 1965'te bu santralin projesini hazırlamıştı. Ancak Van Engil Hidroelektrik Santrali, 10 Mart 1968'de işletmeye açılmış ve konutların yanı sıra Van Çimento Fabrikası da burada üretilen elektrikten yararlanmıştı.¹²⁵ Böylece Van sanayisinde gelişmeler yaşanmıştı. 1970'li yılların başında Van elektrik enerjisini bu santralden temin etmekteydi. Erciş, Gevaş ve Gürpınar dışındaki ilçelerin elektrik ihtiyacı dizel elektrik motorlarıyla karşılanmaktaydı. Bu dönemde Van köylerinden sadece 5'inde elektrik vardı.¹²⁶

3.3. Zerne Hidroelektrik Santrali

DSİ Van Başmühendisliği 1963 yılı büyük sulama işleri organize etmiş ve geniş kanallar inşa etmişti. Başmühendislik, Zerne Baraj'ının durumu ve şehir hidroelektriği işi üzerinde de önemle durmuştu.¹²⁷ Yapılacak olan Zerne Barajı mühendisler tarafından incelenmiş ve barajın inşasına karar verilmişti. 100 milyon liraya mal olacak barajın yapımına 1964'te başlanması planlanmıştı. Barajın yapımı tamamlandığında binlerce hektarlık bir alanın bundan istifade etmesi mümkün olacaktı. Ayrıca, buradan elektrik enerjisinin üretimi mümkün olacak ve çok geniş bir sahanın elektrik enerjisinde yararlanması sağlanacaktı.¹²⁸

Sonuç

Van'da elektrik enerjisi kullanılmadan önce aydınlatmada birçok yönteme başvurulmuştur. Sulardan elektrik üretme, mesken, cadde ve sokakların aydınlatılması konusunda ilk teşebbüs Osmanlı döneminde olmuş ancak sonuç alınamamıştır. Cumhuriyet döneminde elektrik sorununu çözmek ve şehrin kısmen aydınlatılmasını sağlamak amacıyla 1936 ve 1937 yıllarında mazotla çalışan iki elektrik motoru alınarak ilk elektrik tesisi kurulmuştur. 1940'lı yıllara gelindiğinde elektrik konusunda belediye ve valilik çalışmalarına hız vermiştir. Bayındırlık Bakanlığı'ndan da alınan yardımlarla şehirdeki elektrik motorların sayıları ve güçleri artırılmıştır. Yeni elektrik motorlarının alınması ile tesislerin sayısı da artırılmıştır. Bu dönemde motorların sık sık arızalanması, yakıt temin edilememesi ve elektrik konusunda yetişmiş eleman yokluğu gibi nedenlerden dolayı kurulan tesislerden verim alınamamıştır. Bu nedenle halk aydınlatmada gaz ve lüks lambaları kullanmaya devam etmiştir. Belediye, kısıtlı imkânlarına rağmen şehir elektriğini geliştirmeye çalışmıştır.

Van'da hidroelektrik santrallerinin faaliyete geçtiği 1968 yılına gelinceye kadar Van'da elektrik meselesi sıkıntılı bir şekilde devam etmiştir. Önceleri sadece sulama ve içme suyu olarak yararlanan su kaynaklarından, zamanla kurulan hidroelektrik santralleri vasıtasıyla elektrik enerjisi üretilmiş ve aydınlatma, sanayi gibi birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Van ve Havasor ovalarını sulayan Şamran Suyu üzerinde bir hidroelektrik santrali yaptırılmak suretiyle 200 beygirlik elektrik enerjisi elde edilmesi planlanmış, ancak daha sonra kurulması düşünülen hidroelektrik santralinden vazgeçilmiştir. Bu nedenle Şamran, Bend-i Mahî, Karasu ve Çakak gibi sulardan yararlanma imkânları üzerinde durulmuştur. Yapılan çalışmalardan sonra 1968 yılında Engil ve Erciş hidroelektrik santralleri olmak üzere iki santral devreye girmiştir. Bu dönemde

124 T.C. Resmî Gazete, Sayı: 12912, 31 Mayıs 1968, s.3.

125 BCA, 030.18.01.02.219.33.18.

126 Cumhuriyetin 50. Yılında Van, 1973 İl Yıllığı, s.139-141.

127 Van Sesi, 21 Şubat 1963.

128 "Zerne Barajı", Van Sesi, 2 Mayıs 1963.

önceleri sulamada yararlanan Zerne ve Koçköprü barajlarında da elektrik enerjisi üretilmiştir. Santrallerden üretilen elektrik enerjisi şehrin aydınlatılmasının yanısıra sanayi, imalathane ve tarım gibi birçok alanda kullanılmıştır. Van'a elektrikliğin verilmesiyle halk medeni bir vasıtaya kavuşmuş ve elektrikle çalışan tesislerin yapımı kolaylaşmıştır. Ancak Van'ın elektrik sorunu ve köylerin elektrik enerjisine kavuşma süreci 1980'li yıllara kadar devam etmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.01.94.587.7.

BCA, 030.01.94.587.7.

BCA, 030.18.01.02.219.33.18.

BCA, 030.18.01.02.225.72.5.

BCA, 230.84.3.8.

BCA, 230.84.3.8.

BCA, 30.01.74.471.5.

BCA. 030.10.157.106.16.

BCA. 310.10.65.2552.3459.1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH-İD, 208.2.

BOA, Y.EE. 132.21.

Cumhurbaşkanlığı Celâl Bayar Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Celâl Bayar Arşivi, Yer No: 3/3-26., Fihrist No: 1451-5

2. Resmî Yayınlar

T.C. Nafia Vekâleti, *On Senede Türkiye Nafiası 1923-1933*, İstanbul 1933.

T.C. Resmî Gazete, Sayı: 12912, 31 Mayıs 1968.

T.C. Resmî Gazete, Sayı: 13028, 16 Ekim 1968.

TBMM TD. VIII/15, B: 29, (10 Ocak 1949).

TBMM ZC, D:X, C: 17, B:44, (23.2.1957).

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1945, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1946.

Cumhuriyetin 50. Yılında Van, 1973 İl Yıllığı.

Cumhuriyetin Yetmişinci Yılında Devlet Su İşleri, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Teknoloji Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, Milli

Eğitim Basımevi, İstanbul 1952.

Güney Doğu, Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.

Kalkınmada Öncelikli Yörelerdeki Bazı İllerde Ekonomik ve Sosyal Durum, Sorunlar ve Öneriler, Yeni Yatırım Alanları, DPT Kalkınmada Öncelikli Yöreler Başkanlığı Yayını, Ankara 1986.

3. Yerel ve Ulusal Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Çaldıran

Göl Ekspres

İkinisan

Tan

Ulus

Van Ekspres

Van Postası

Van Sesi

Van

Yeni Yurd

Yeni Yurd Van

4. Kitap, Makale ve Gazete Haberleri

“Elektrik Motorunun Montası”, *Van Postası*, 14 Şubat 1956.

“Başkale Hidroelektriği Yapılıyor”, *Van Sesi*, 20 Ekim 1954.

“Başkale Hidroelektrik Santrali İnşaatı”, *İkinisan*, 2 Aralık 1957.

“Belediye Meclisinin Fevkalâde Toplantısı”, *Van Postası*, 21 Mart 1957.

“Belediye Yeni Bir Motör Alacak”, *Van sesi*, 8 Nisan 1958.

“Belediyede”, *Yeni Yurd*, 10 İkinciteşrin 1938.

“Belediyemiz”, *Van Sesi*, 29 Ekim 1953.

“Belediyenin Elektrik Motörleri Faaliyete Geçirilecek”, *Yeni Yurd*, 11 Şubat 1947.

“Belediyenin Yeni Elektrik Motörü”, *Van Sesi*, 3 Şubat 1955.

“Bendimahî Barajı”, *Van Sesi*, 3 Mart 1965.

“Bendimahî Enerji Kaynağı”, *Van Sesi*, 25 Mart 1958.

“Bendimahî Enerji Kaynağı”, *Van Sesi*, 25 Mart 1958.

“Bendimahî Enerji Kaynağı”, *Van Sesi*, 25 Mart 1958.

- “Bendimahi Hidroelektrik İşi Mutlaka Halledilecek”, *Van Sesi*, 8 Mayıs 1956.
- “Bendimahi Hidroelektrik İşi”, *Van Sesi*, 20 Ağustos 1955.
- “Bendimahi Santrali Kurulacak”, *Van Sesi*, 24 Eylül 1953.
- “Bendimahi Santrali”, *Van Sesi*, 4 Kasım 1953.
- “Elektrik Durumu Bir Düzelse!”, *Van Ekspres*, 23 Mart 1962.
- “Elektrik İşi”, *Van Sesi*, 1 Temmuz 1948.
- “Elektrik İşi”, *Van Sesi*, 15 Temmuz 1948.
- “Elektrik İşi”, *Van Sesi*, 15 Temmuz 1948.
- “Elektrik İşi”, *Yeni Yurd*, 17 Şubat 1948.
- “Elektrik Mevzuunda Çalışmalar”, *Van Sesi*, 25 Ekim 1963.
- “Elektrik Motoru Şehrimize Geldi”, *Van Postası*, 20 Kasım 1964.
- “Elektrik Motöründen Haber Yok”, *Van Sesi*, 4 Eylül 1954.
- “Elektrik Motörünün Tecrübesi”, *Yeni Yurd*, 18 Şubat 1948.
- “Elektrik Şebekesinde Çalışmalar”, *Van Sesi*, 5 Kasım 1964.
- “Elektrik Şebekesinde Faaliyet”, *Van Sesi*, 23 Ekim 1964.
- “Elektrik Tesisatına Başlanacak”, *Van Sesi*, 27 Ekim 1948.
- “Elektrikler Muntazaman Yanıyor”, *Van*, 30 Haziran 1945.
- “Elektrikler ve Dünya Havadisleri”, *Yeni Yurd*, 20 Son Kânun 1943.
- “Elektrikler Yanmıyor”, *Van Sesi*, 31 Ocak 1956.
- “Elektrikler Yanmıyor”, *Yeni Yurd*, 11 Temmuz 1941.
- “Engil Santrali Ele Alındı”, *Van Ekspres*, 17 Şubat 1962.
- “Erek Mahallesi Elektriğe Kavuştu”, *Göl Ekspres*, 18 Şubat 1960.
- “Gaz Fiyatları”, *Yeni Yurd*, 3 Aralık 1946.
- “Gevaş’ın Hidroelektrik İşi”, *Van Sesi*, 21 Haziran 1954.
- “Günün Mevzuu Şu Elektrikler”, *Van Postası*, 19 Ocak 1956.
- “Halkevinde Bir Toplantı Yapıldı”, *Yeni Yurd*, 6 İlk Kânun 1943.
- “Hidroelektrik Faaliyeti”, *Van Sesi*, 15 Temmuz 1964.
- “Hidroelektrik İşi”, *Van Sesi*, 25 Ağustos 1953.
- “Işık Derdi Giderildi”, *Van Postası*, 19 Ocak 1965.
- “Montör Geldi”, *Van Postası*, 14 Nisan 1956.
- “Özalp Elektriğe Kavuşacak”, *Van Sesi*, 19 Mart 1960.
- “Özalp Medeniyet Nuruna Kavuştu”, *Çaldıran*, 15 Aralık 1960.

- “Şehir İşlerinde Neleri Düşünmeliyiz?”, *Yeni Yurd*, 1 Kasım 1946.
- “Transformotörler Hâlâ Faaliyete Geçemediler”, *Van Sesi*, 5 Ekim 1965.
- “Valinin İl İşlerine Dair Beyanâtı”, *Van Sesi*, 27 Temmuz 1948.
- “Van Günden Güne İmar Ediliyor”, *Tan*, 10 Mayıs 1936.
- “Van’da Eğitim ve İmar Faaliyeti”, *Ulus*, 9 Ekim 1948.
- “Van’da Petrol”, *Akşam*, 6 Eylül 1937; “Van’da Petrol Çıktı”, *Tan*, 6 Eylül 1937.
- “Yeni Elektrik Motoru Dün Törenle Hizmete Girdi”, *Van Postası*, 13 Ekim 1959.
- “Yeni Elektrik Motoru”, *Van Sesi*, 24 Eylül 1954.
- “Yeni Elektrik Motörleri”, *Yeni Yurd*, 8 Nisan 1947.
- “Yeni Elektrik Saatleri Geldi”, *Van Sesi*, 21 Aralık 1948.
- “Zernek Barajı”, *Van Sesi*, 2 Mayıs 1963.
- A.K. “Elektrikler”, *Van Sesi*, 26 Kasım 1963.
- ARVAS, Tarık Ziya *Sultan II. Abdülhamit Döneminde Van Vilâyeti*, Van Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayını, Van 2018.
- ATAKAN, Hadi, “Belediyenin Faaliyeti”, *Van Postası*, 10 Aralık 1955.
- CAN, “Cumhuriyetin Van’daki Başarı ve Eserleri”, *Yeni Yurd*, 29 Ekim 1941.
- FENİK, Mümtaz Faik “ Van İli Çok Büyük Bir İnkişafın Eşiğinde”, *Zafer*, 26 Eylül 1954.
- KALİ, İkrâm, “Nezir Usta ve Oğlu”, (Röportaj), *Van Sesi*, 28 Temmuz 2019.
- KARDAŞ, Abdulaziz, “Bayındırlık, İktisadî ve Sosyal Gelişmelerle Van (1923-1960)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Eylül 2022, C:8, S: 3, (910-934.)
- KARDAŞ, Abdulaziz, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Van’da Madencilik Çalışmaları (1900-1980)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2017.
- KURALKAN, Ahmet “Elektrik Şakaya Gelmez”, *Yeni Yurd*, 21 Şubat 1946.
- ÖZALPER, Mehmet, “İki Darbe Arasında Muş (1960-1980), 380-392, Muş Tarihi, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2021.
- ÖZLEYEN, “Özlediğimiz Elektrik”, *Van Postası*, 9 Temmuz 1963.
- Ş.E. “Belediye Bütçesi Nerelerde ve Nasıl Kullanılıyor”, *Van Postası*, 17 Haziran 1953.
- TÜRKKAN, Halid Ziya “Evleri Nasıl Yerlerde Yapmalı?”, *Yeni Yurd Van*, 18 Eylül 1937.
- YÜCEBAŞ, Ferit, *Cumhuriyet Hükümetlerinin Temsiliyet Mekanizması: Birinci Umumi Müfettişlik (1927-1952)*. Gece Kitaplığı Ankara 2021.